

PRIMALJSTVO I PRVE PRIMALJE U BJELOVARU 1756.-1856.

Dubravko HABEK

*Klinika za ginekologiju i porodništvo Opće bolnice Sveti Duh i Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska*

Primljeno u travnju 2008.
Prihvaćeno u lipnju 2008.

Prve izučene (aprobirane) primalje dolaze u novoosnovani Bjelovar, jako vojno središte Vojne krajine početkom druge polovice XVIII. stoljeća zajedno s vojnim liječnicima, kirurzima i ljekarnicima, a većina njih je germanskoga podrijetla. U do sada neistraženom arhivskom materijalu za razdoblje 1756.-1856. pronađeni su podaci o 23 izučene primalje, od kojih je 14 bilo pukovnijskih i 9 gradskih primalja. Visok perinatalni pomor djece i majki i kriminalni pobačaji karakteristike su toga razdoblja. Uz model domicilnoga primaljstva: skrb za trudnice, roditelje, babinjače, novorođenčad i dojenčad, primalje u teškim porodima obavljaju krštenje iz nužde ugroženoj novorođenčadi ili su pak krsne kume zdravoj dojenčadi. Premda je u samom gradu Bjelovaru ustrojeno stručno primaljstvo, u okolici grada i dalje se porodi obavljaju bez stručne pomoći. Za razliku od većine tadašnjih gradova kontinentalne Hrvatske, pa i Dalmacije, u Bjelovaru postoji kontinuirano izučeno primaljstvo i zaštita materinstva od polovice XVIII. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *porodništvo, povijest javnog zdravstva, primalje, zaštita materinstva*

Najstarija medicinska struka, primaljstvo, kao stručna pomoć ženi prilikom rađanja staro je koliko i čovječanstvo. Isprva neuke, ali "iskusne", starije žene (njem. *Alten Frauen*, franc. *matrones*) svoje su umijeće prenosile s koljena na koljeno tako da je nerijetko primaljstvo bilo obiteljsko zanimanje. U njemačkome govornom području one su u srednjem vijeku nazivane *Bademutter*, *Bademuhme*, *Bade möhme* ili *Badefrau*, u prijevodu "kupališne poslužiteljice", koje su imale svoje cehovsko udruženje *Ordentliche Bademutter*. Školovanjem stječu naziv *Wehemutter*, tijekom XVIII. stoljeća, a potom i *Hebamme*. U Mainzu su postojale već od 1550. godine kao gradske primalje, a dvorske primalje (njem. *Hof-Wehemutter*) imale su i svoje strukovno, otmjeno udruženje (njem. *Vornehme Hebammenkörperschaft*) (1-4).

Temeljni nositelji edukacije primalja bili su kirurzi, liječnici i tadašnje cijenjene izučene primalje. Tako su pariška primalja *Louise Bourgeois* i brandenburška dvorska primalja *Justine Siegemundin* obilježile

razdoblje stručnog primaljstva napisavši tadašnje udžbenike primaljstva kojima su se koristili tijekom gotovo dva stoljeća u zemljama francuskoga i njemačkoga govornog područja. Najstarijom poznatom primaljom u Švicarskoj smatra se stanovita *Marie Colinet*, kći ženevskog knjižara, koja se udala 1587. godine za njemačkog kirurga-ranarnika *Wilhelma Fabriciusa von Hildena*. Tečajevi za primalje prvotno su trajali 14 dana, potom su bili tromjesečni, šestomjesečni, a kasnije kao jednogodišnje i dvogodišnje školovanje. Postojale su pukovnijske, graničarske (njem. *Regimentshebamme*), gradske (njem. *Stadtshebamme*), područne-kotarske (njem. *Districthebamme*), privatne i državne, kao i gradske natprimalje. Tako je natprimalja (njem. *Oberstadthebamme*) grada Lübecka bila *Antoinette Weiss* (umrla 1803.).

U Austrijskom carstvu otvorene su brojne primaljske škole i tečajevi tijekom XVIII. stoljeća koje su vjerojatno pohađale i tadašnje bjelovarske primalje,

jer su bili jedini koji su nakon položenog ispita vrijedili za primalje. Godine 1754. u Beču je osnovan prvi primaljski tečaj na tlu tadašnjeg carstva. U Ljubljani se na inicijativu carice Marije Terezije 1754. godine otvara primaljska škola, a prvi priručnik primaljstva na slovenskom jeziku *Ushegarstvo* napisao je Makovic, 1782. godine. Prije njega, 1777. godine *Jean Baptiste Lalangue* (1743.-1799.), protomedicus u Varaždinu i *magister obstetritiae*, objavio je u Zagrebu djelo *Brevis institutio de re obstetritia illiti kratek navuk od mestrie pupkorezne: za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanszkeh sen Horvatzkoga orszaga y okolo nyega blisnesheh sztrankih*, temeljni i prvi laički hrvatski primaljski priručnik, ponajprije namijenjen seoskim ženama-babicama za praksu nakon tečaja koji je i sam držao. Kasnije i *I. Carobbi* objavljuje 1795. godine u Karlobagu udžbenik za babice s namjerom da bude udžbenik Primaljske škole u Rijeci, pod naslovom *Csast obnassan babi pupkoriznici horvatinki*. Bečki porodničar *Raphael Johann Steidele* 1784. izdaje učevnu knjigu primaljstva *Lehrbuch der Hebammenkunst*, koja je prevedena na sve jezike u tadašnjoj monarhiji (hrvatski, mađarski i češki) kako bi se koristio u čitavom carstvu (1-5).

Školovanih primalja i dalje je u Hrvatskoj manjkalo, premda ih je u zapadnim krajevima bliže Austriji bilo više. Zbog manjka izučenih primalja u Dalmaciji, perinatalni pomor bio je tada najviši upravo u tim krajevima, što govori podatak da je u cijeloj Dalmaciji 1818. godine bila samo jedna primalja, i to u Kotoru (6). Nakon kraćeg djelovanja i zatvaranja prve primaljske škole u Rijeci godine 1786., dana 31. listopada 1820. otvara se potom primaljska škola u Zadru, odlukom cara Franje I. Habsburškog. Njezin upravitelj i profesor primaljstva Ante Kuzmanić, *magister obstetritiae et chirurgiae*, objavio je primaljski priručnik *Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje* 1875. u Zadru (6).

Neuko, primitivno primaljstvo, nadriprimaljstvo, bilo je izravno povezano s nepovoljnim pokazateljima statistike preživljenja. Visok perinatalni pomor bio je rezultat nestručne pomoći prilikom poroda, podjednako i za čedo, i za majku. Premda su postojale izučene primalje, ili u Rimskom carstvu i svojevrsne liječnice, nadriprimaljstvo je opstajalo vjekovima donedavna. Opstojnost mu je omogućavala povezanost s pošasti kriminalnih pobačaja, čedomorstva (infanticida) ili svođenja. Kriminalne pobačaje izvodile su nadribabice, *istjerivačice plodova* ili *coprnice* raznim napitcima ili priborom, što je nerijetko završavalo smrtnim ishodom. Upravo zbog navedenih nepovoljnih perinatalnih pokazatelja i ozakonjenja rada primalja,

vlasti u srednjoj Europi tijekom buđenja renesanse i humanističkih ideja počele su otvarati primaljske škole, prvotno tečajeve, čime se primaljstvo potpuno ozakonilo kao cijenjena struka (5, 7).

I crkva je dala golem obol razvoju primaljstva iz dva smjera: ozakonjenjem ovlasti primalje da tijekom nepovoljnog ishoda poroda obavi krštenja iz nužde i obvezom prijave svakoga poroda i pobačaja župniku te drastičnim kaznama nadriprimaljama proglašivši ih vješticama, vodeći se tadašnjim inkvizicijskim zakonom *Malleus Maleficarum* iz 1648. godine u kojem se navodi: "Katolička vjera nema opasniju neprijateljicu od primalje!" S druge strane, dokumentom *Instructio obstetricum (Iuramentum Obstetricum)* iz 1599. i 1647. iz Mainza, reguliran je rad primalja i njihove obveze spram Katoličke crkve, napose u krštenjima iz nužde. Primalje su upisivane kao katoličke primalje, što se nerijetko viđa u Maticama rođenih (*Obstetrix catholica*) (3-5).

Grad Bjelovar počeo se razvijati usporedo s fortifikacijskim zbivanjima u Vojnoj krajini sredinom XVIII. stoljeća do kada je na mjestu budućega grada, postojala malena utvrda i naselje. Po zapovijedi carice i kraljice Marije Terezije, izgradnjom novoga grada i naseljavanjem mnogobrojne vojske s obiteljima dviju slavni pukovnija, Đurđevačke i Križevačke te husarske satnije, u novoustrojeni grad dolaze i nositelji zdravstvene skrbi vojske i pučanstva: stožerni liječnik (*stabs medicus*), kirurg (*chirurgus, Feldscheren*), ljekarnik (*pharmacopoeus*) i izučena pukovnijska primalja (*obstetrix approbata Regiminis*). Godine 1758. premješteni su stožeri obiju pukovnija u novi grad Bjelovar, 1760. seli se Zapovjedništvo Varaždinskoga generalata iz Varaždina, pa su stoga fortifikacijska zbivanja uvjetovala razvoj novoga grada i življenja, uredno ustrojene vlasti i zdravstvene službe (8).

U ovome radu dan je pregled perinatalnih zbivanja vezanih za primaljstvo i primaljsku struku s imenima prvih bjelovarskih primalja i organizacije primaljstva u gradu Bjelovaru u prvih stotinu godina postanka grada Bjelovara od 1756. do 1856. godine.

MATERIJAL I METODE

Podatci su crpljeni iz ovih arhivskih dokumenata: Matica rođenih / krštenih (*Matricula s. Protocollum baptisatorum*), Matica vjenčanih (*Matricula copulatorum*) i Matica umrlih (*Matricula mortuorum s. defunctorum*) bjelovarske župe sv. Terezije Avilske (9-14). U Maticama rođenih / krštenih upisana su

imena i prezimena primalja koje su župniku prijavile rođenje (*Nomen et cognomen us locus habitationis obstetricis*), krštenje iz nužde ili su bile kume novorođenčadi. Matice su nepresušan izvor podataka; navode se spol djeteta, datum rođenja, imena roditelja djeteta i njihova zanimanja, datum krštenja ili smrti, imena i zanimanje kumova, podatak je li novorođeno dijete legalno ili ilegalno (izvanbračno). Upisuje se obvezatno svako novorođenče, mrtvorodenče, nedonošče i pobačeni plod (*abortus*). Premda su neke stranice uništene ili loše čitljive, većina podataka dostupna je istraživanju.

REZULTATI

U arhivskoj građi pronađena su 23 imena i prezimena primalja koje su obavljale svoju praksu u gradu Bjelovaru tijekom razdoblja 1756.-1856. (9-14) (tablica 1). Postojale su: izučena primalja (*obstetrix approbata*), pukovnijska izučena primalja (*obstetrix incltyi Regiminis approbata*; bilo ih je 14, u svakoj

pukovnji 7), a kasnije još i gradska izučena primalja (*obstetrix Bellovariensis approbata*; bilo ih je 9). Uz njihova imena upisano je da su bile izučene (aprobirane) i s dozvolom za rad. Podatci o mjestu njihova školovanja nisu znani, osim primalje Josephae Knopfhardt kod koje je upisano: *Approbata Viensis obstetrix* (izučena bečka primalja) godine 1831. Usprkos postojanju izučenih primalja porodima dalje nazoče i krste novorođenčad iz nužde domaćice (*domicella, domestica*), udovice (*vidua*) a nerijetko nije nitko prisutan (*nulla adstittit*). Tako su u Bjelovaru u navedenom razdoblju poznate pomagačice pri porodima: *Martha Mamulla*, udovica knjižničara (*bibliopega vidua*) i *Anna Popovicz* (*domestica*) čija su imena upisana u Maticama (9-12). Većina imena i prezimena primalja jasno je upisana, a u tri se primalje prezimena u nekoliko navrata upisuju drukčije (tablica 1).

Krštenja iz nužde u opasnosti (in periculo)

Primalje krste novorođenčad, čak i mrtvorodenčad (*mors post partum*) po svojoj dužnosti iz nužde,

Tablica 1 Bjelovarske izučene primalje 1756.-1856.

Primalja (<i>obstetrix</i>)	Služba (<i>praxis</i>)
Elisabetha Kreutzerin (Kreutzer)	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1774.-1807.
Veronica Vengricht (Venczlin) (1720.- † 1807.)	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1777.-1807.
Theresia de Traitz (Franz) (1749.- † 1787.)	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1777.-1787.
Theresia Saiserin (1729.- † 1782.)	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1778.-1782.
Theresia Nickl (1770.- † 1814.)	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1803.-1814.
Marianne Spiranetz	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1813.-1817.
Catharina Schreiner	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1814.-1830.
Anna Knopfhardt	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1815.-1842.
Elisabetha Böhm (Pehm)	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1816.-1837.
Anna Simmich	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1828.-1834.
Anna Szabolich	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1828.-1830.
Anna (Josepha) Ternzky	Obstetrix I. Reg. Szentvarynensis; 1828.-1834.
Theresia Kindl	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1835.-1842.
Josepha Knopfhardt	Obstetrix I. Reg. Crisiensis; 1831.-1854.
Maria Loppich	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1838.-1856.
Dorothea Koren	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1838.
Barbara Jungri	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1838.
Agatha Ketz	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1838.
Maria Tandarich	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1839.-1856.
Anna Lukarich	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1841.
Anna Lenharth	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1841.
Barbara Gunker	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1841.
Carolina Hüttner	Obstetrix Bellovariensis approbata; 1844.

Skraćenice:

Obstetrix I. Reg. Crisiensis, Szentvarynensis (Incltyi Regiminis)-primalja slauve Križevačke ili Đurđevačke pukovnije
Obstetrix Bellovariensis approbata: aprobirana bjelovarska primalja.

a vrlo često i nezakonitu djecu (*prolis illegitimi*), kako bi takva djeca imala dostojan kršćanski pokop. U Bjelovaru je godine 1767. kršteno prvih 26-ero novorođenčadi, a prvo kršteno dijete iz sela Prgomelje upisano je u Matične knjige (9). Do tada su krštenja obavljana u župi Kapela, ili rjeđe u župi Veliko Trojstvo (15, 16). Dana 25. ožujka 1776. primalja krsti iz nužde novorođenu kćer Kristinu (*ad obstetricae baptisata*) (slika 1). Godine 1777. krsti iz nužde primalja Đurđevačke pukovnije, *Domina Theresia de Traitz (Franz)*, *obstetrix approbata Reg. Georgensis* - supruga *D. Davida de Franza, Rationum Revisor St. Georgen Rgm* (9).

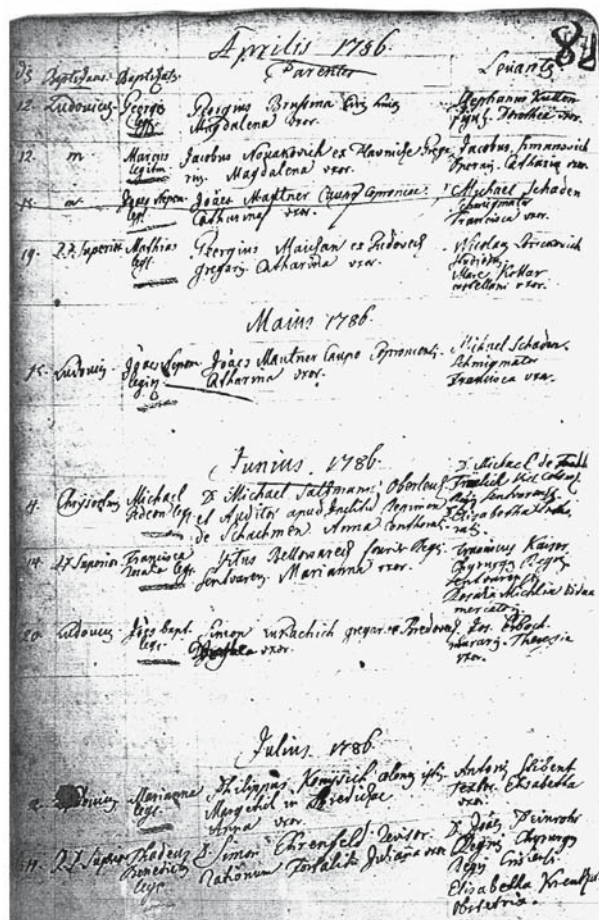
Broj rođenih u bjelovarskoj župi godine 1798. porastao je na 65 uz porođene nezakonite blizance (*gemelli illeg. C. M. et J.*) uz još dva para blizanaca te iz nužde kršteni od primalje novorođeni blizanci (*in periculo bapt. gemini N. et A. leg. per obstetricem*) (9).

Dana 20. prosinca 1813. u Bjelovaru krsti iz nužde primalja *Mariana Spiranetz (ex Bellovarius: baptisata est in necessitate per obstetricem Szentvarinensis Regiminis proles gemella Josephi Mülner, obstetrix Marianne Spiranetz)*. Primalja (*obstetrix*) *Mariana Spiranetz* krsti iz nužde (*baptisata est in necessitate post mortem*) novorođenče u Bjelovaru, 29. veljače 1814., koje je prije ukopa imalo crkveni ispraćaj (*in ecclesio ceremonium*) (9).

Primalja slavne Đurđevačke pukovnije jest i *Elisabeth Pehm (Böhm)* koja također krsti iz nužde (*post mortem baptisata per obstetricem...*). Dana 5. travnja 1844. rođeno je mrtvorođenče koje krsti iz nužde primalja iz Novih Plavnica (*obstetrix Barbara Gunker ex Neo Plavnitze*) (10).

Suradnja s kirurzima ili liječnicima

Porodi se obavljaju isključivo u domu roditelje, dok se patološki upućuju u tadašnju bolnicu ili vojni kirurg,

Slika 1 Stranica iz Matice rođenih / krštenih bjelovarske župe s imenima pukovnijskih kirurga i bjelovarske primalje Elizabete Kreutzer iz 1786. godine (9)

a rjeđe liječnik, dolazi u kuću na poziv primalje učiniti neku od porodničarskih instrumentalnih operacija: embriotomiju, forceps i vrlo rijetko, carski rez (1, 2, 12). Tako su 5. listopada 1782. krstili kirurg *Ivan Ronch* i ovdašnja primalja (*obstetrix hyes*) *Annu*, kćer *Filipa Schichera* (9).

Osobni podatci o primaljama

Dana 6. studenoga 1782. umrla je u 53. godini života *Theresia Saiserin*, bjelovarska primalja-udovica (*obstetrix vidua*), a 15. kolovoza 1807. u Bjelovaru umrla je i pokopana "stara" primalja *Veronika Venczlin* (*Vengricht*), koja je prije smrti primila sakramente umirućih (*ex Bellovarius sepulta senex Obstetrix Veronica Venczlin* (*Vengricht*), *annorum 84, sacramenti provisiva*). Također se može naći podatak da je 13. travnja 1814. u 44. godini života umrla i pokopana u Bjelovaru primalja slavne Đurđevačke pukovnije *Theresia Nickl* nakon što je primila svetotajstva umirućih (16).

Dana 13. svibnja 1787. rođen je potomak (*obstetricis prolis*) - zakoniti sin bjelovarske pukovnijske primalje *Elizabete Kreutzerin* i *Josephusa Kreutzerina*, *Franciscus Kreutzer* koji umire u dobi od nepuna dva mjeseca života 6. srpnja 1787. Nadalje, 24. lipnja 1815. umrla je i pokopana *Margaretha Knopffhardt*, troipolgodišnja kći *Ane Knopffhardt*, primalje Križevačke pukovnije (9, 11).

Podatci o javnozdravstvenim perinatalnim zbivanjima

Tijekom ispitivanog razdoblja 1756.-1856. bio je visok pomor novorođenčadi, dojenčadi i male djece, roditelja i babinjača u Bjelovaru i okolnim župama. Uz imena roditelja bilo je upisano "umrla u porodu" (*in partu mortua*) ili "umrla u babinjama" (*in puerperio mortua*) (1). U novoutemeljenoj Župi sv. Terezije Avilske, godine 1772. kršteno je 40-ero novorođenčadi, među njima i dvoje blizanaca, *gemini Andreas et Josephus* i *gemini Gasparus et Dorothea*. Od 35 novorođenih rođenih Bjelovaraca, 1774. godine rođena su i tri para blizanaca: *Josephus et Marianna*, *Antonius et Elisabetha* te *Elisabetha et Maria Anna* (9). Među podacima stoji da su umrle 26. listopada 28-godišnja babinjača (*in puerperio*) *J. C. T.* u Bjelovaru i 30. studenoga 1782. *L. P.* iz Gudovca (*ex Gudovac*) u porodu, gdje im je primalja vjerojatno pružila svetotajstva umirućih u nuždi; navodi se: *obstetrices bapta mortua* (11).

Rađaju se i krste djeca plemića. Tako su 2. siječnja 1789. krsni kumovi novorođenog djeteta *Joana*

Baptiste Tharini i žene mu *Marie*, barun *Messina* i primalja križevačke pukovnije: *D. Johhan Baron de Messina* i *Obstetrix Reg. Crisiensis Elisabetha Kreutzerin* (9).

U Ivanovčanima i Sredicama krsti iz nužde primalja *Elisabetha Pehm* (*Böhm*). Vrlo često se spominje nepoznata primalja (*obstetrix innocentula*), što se odnosi na priučene žene koje pomažu pri porodu. Godine 1835. usprkos postojanju izučениh, školovanih primalja čak više od 70 % bjelovarskih roditelja rađa bez stručne pomoći (*nulla adstittit*), ili uz pomoć priučениh žena (9, 10).

Dana 5. listopada 1835. rađaju se trojci (*trigemini*) u Bjelovaru uz pomoć *Anne Knopffhardt*, primalje slavne Križevačke pukovnije (lat. *Inclyti Regiminis Crisiensis Obstetrix*). Ista je primalja bila krsna kuma kćeri poznate bjelovarske obitelji, *Tereziji Rosenberg* koja se rodila 16. rujna 1835. Primalja *Anna Knopffhardt* također je 27. studenoga 1838. godine porodila ženske trojke *Othiliju*, *Barbaru* i *Julianu*, zakonite kćeri *Blaža* (nečitljivo prezime), bjelovarskog "nadučitelja" i *Julijane Valentović* (slika 2). U to vrijeme spominju se i ove bjelovarske gradske primalje: *Maria Lopich*, *Theresia Kindl*, *Barbara Jungri*, *Agatha Ketz* i *Anna Lukarich* (slika 2) (10).

Dana 11. siječnja 1837. godine poznata primalja slavne Szentvaryske pukovnije *Catharina Schreiner*, porodila je *Marianu*, zakonitu kćer *Georgiusa grofa Moletora* (u Župi Trojstvo) i *Theresie Spiranetz*. Krsni kumovi male *Mariane* bili su bračni par *Klaich* iz Bjelovara (slika 3) (10).

U bjelovarskoj je župi godine 1854. kršteno 122-je novorođenčadi: 73 dječaka i 49 djevojčica. Kršteni su i novorođeni blizanci *Petar* i *Maria* iz Gudovca, dana 27. lipnja 1854. (16). Bilježi se i dalje upadljiva smrtnost novorođenčadi i dojenčadi (12).

Koliko je Bjelovar bio cijenjen i jak vojni grad, dokazuje i podatak krštenja u župnoj crkvi sv. Terezije Avilske u kojoj je 4. listopada 1856. hrvatski ban *Josip Jelačić Bužinski*, *Excell. Illustriss. Joseph Jelacic de Bužin*, bio krsni kum kćeri svoga prijatelja generala, *Illustr. Command. General-maiora Cordier Ludovica*, novorođenoj *Josephi Francisci Augusti Carolini* (10).

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Kolika je bila pridavana važnost primaljstvu i samim time zaštiti materinstva u Austrijskome carstvu govori podatak o istraženom većem broju primalja koje su

Die	Ordo	Parochia	Nomen Patris	Nomen Matris	Nomen Infantis	Sexus	Tempus	Notae
1838	1	Catharina	Josephus	Joanna	Josephus	M	1838	
1838	2	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	3	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	4	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	5	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	6	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	7	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	8	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	9	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	
1838	10	Catharina	Josephus	Joanna	Anna	F	1838	

Slika 2 Stranica iz Matice rođenih / krštenih bjelovarske župe iz 1838. godine s imenima bjelovarskih primalja, pukovnijske primalje Anne Knopfhardt i rođenim trojcima (10)

djelovale u samome gradu Bjelovaru i užoj okolici. O ustrojstvu primaljstva i imenima primalja do sada nema pisanoga traga, osim da su bile obvezni članovi gradskog magistrata u svim zemljama tadašnjeg Austrijskog carstva, tako i u Bjelovaru (18).

Do godine 1788. grad Bjelovar imao je četiri izučene pukovnijske primalje. Za usporedbu, dosadašnja jedina poznata gradska primalja u gradu Zagrebu jest *Katica Antonia Margatich*. Izučenih, ispitanih primalja i dalje manjka, tako da je Zagrebačka županija umjesto potrebnih šest, imala tri namještene primalje: *Evu Spanin*, *Justinu Grafin* te *Anu Feister*. Nakon *Eve Spanin* dolazi u službu *Josepha Czillerin* (1, 6, 19).

Bjelovarske su primalje imale svoje stanove pod komandama pukovnja kojima su pripadale. Tako su na katastarskom planu Bjelovara iz 1828. u dijelu grada Đurđevačke pukovnije pod br. XXII. ucrtane kuće primalja (*Hebamme*): *Catharina Schreiner* i *Anna Ternszky* (sa stražnje strane II. osnovne škole prema Srednjoškolskom centru iza skladišta, današnja Starčevićeva ulica), te pod komandom Križevačke

pukovnije pod br. XII. (pukovnijske) gradske primalje (*Staabs Hebammen*): *Anna Knopfhardt*, *Anna Szabolich* i *Anna Simich* (na uglu današnje Haulikove i Preradovićeve ulice gdje je stambena zgrada sa zlatarnicom) (1, 8).

Zamjećuje se njemačko ili austrijsko podrijetlo prvih bjelovarskih primalja, što je i razumljivo jer su došle zajedno s postrojbama kao pukovnijske primalje. Iz Matice rođenih vidljivo je da su primalje bile solidarne i da su porađale djecu na području druge pukovnije te cijelog grada i prigradskih naselja; osim što su bile namještene pukovnja, bile su i civilne gradske primalje. Po navedenim podacima, pukovnije su ispočetka imale po jednu ili dvije primalje, dok se s povećanjem broja žitelja u gradu i prigradu broj primalja povećava (1).

Kako je poznato, brojni su zakonski akti regulirali rad primalja u srednjoj Europi, tako i u Austrijskome carstvu. U gradovima Austrijskog carstva temeljem naredbe kraljice i carice Marije Terezije o legislativi primaljstva, Ugarska komora 16. rujna 1763. godine

zahtijeva izvješća o primaljama. Tako Varaždinski magistrat izvješćuje Komoru o postojanju gradske primalje *Elizabete Simonin*, koja je primaljstvo izučila na bečkom Medicinskom fakultetu a ispitana je od varaždinskog liječnika *Godfrida Carlegga*. Ona nije dobivala plaću, nego samo nagrade, što od tadašnjeg izvješća regulira javni rad primalje i plaću od 20 forinti godišnje, 6 mjera raži i 6 mjera žitne smjese. Kasnije se spominju varaždinske primalje *Ana Maria Kromlin Lathoringa* koja je završila primaljstvo na praškome Medicinskom fakultetu te primalja *Alojzija Katarina Clammerin* iz Temišvara. Potom 1776. dolazi u službu primalja *Barbara Rappin*, a 1784. navode se dvije gradske primalje, *Barbara Rappin* i *Anna Maria Sechkarin*. Piasek (20) spominje podatak o postojanju gradske primalje grada Varaždina i prije tog vremena, stanovite *Mariane, obstetrix*, koja je umla 1740. godine.

Dana 17. rujna 1770. carica i kraljica Marija Terezija objavljuje javnozdravstveni zakon *Consitutio normativa rei sanitatis (Normativum sanitatis)* u kojem, između ostaloga, propisuje rad liječnika,

kirurga, ljekarnika i primalja. Taj je zdravstveni propis stupio na snagu u svim pokrajinama i zemljama carevine i vrijedio je kako za vojne tako i za civilne uprave. Po navedenom propisu, izobrazba primalja bila je zakonska obveza. Propis govori da svaka primalja mora položiti ispit pred županijskim fizikom i potom dobiva dozvolu za rad za obavljanje primaljske službe. Zakon sugerira da se za primalje izabiru samo pobožne žene, kako bi se mogle školovati u humanističkom i vjerskom ozračju. Godine 1772. Zemaljska vlada zahtijevala je od hrvatskih većih gradova izvještaj o broju i ispitivosti, te plaći primalja. Tako je primjerice u Požegi bilo čak pet ispitanih primalja (koje je ispitao i ovlastio mjesni župnik, a ne liječnik!), dok u gradovima Zagrebu i Križevcima nije bila ni jedna ispitana ni plaćena primalja. No, ove primalje nisu bile školovane (aprobirane). U Križevcima djeluje kao primalja *Theresia Kassinszky vulgo Balthornistin*, koja se osobno 1773. obratila Mariji Tereziji s molbom kako bi ozakonila svoj rad i dobivala novčanu naknadu. No, premda je postojala caričina dobra volja, križevački gradski magistrat nije joj dodijelio nikakvu plaću.

1837	1837	1837	1837	1837
1837	1837	1837	1837	1837
1837	1837	1837	1837	1837
1837	1837	1837	1837	1837
1837	1837	1837	1837	1837
1837	1837	1837	1837	1837

Slika 3 Stranica iz Matice rođenih bjelovarske župe iz 1837. godine s imenom primalje slaune Đurđevačke pukovnije Catharine Schreiner (10)

Kasnije je Županija križevačka namjestila u državnu službu primalju *Hitlesin*, a nakon njezine smrti 1787. godine ispitanu primalju *Anu Veršin* (2, 19).

Primaljski rad bio je reguliran zakonom već gotovo tri stoljeća, posebice dio kriminalnih radnji vezanih uz pobačaj Kaznenim zakonom od 27. svibnja 1852. Nadriprimaljstvo je također bilo zakonski terećeno *Naredbom Ministarstva unutarnjih djela* od 6. ožujka 1854. "valjanom za svekolike krunovine, o nepovlađenom obrtnom izvršavanju primaljstva" (6). Za svoj rad primalja je bila odgovorna gradskom ili županijskom fiziku. Primalja nije smjela "liečiti" niti "nikada rabiti nikakvo orudje (instrumente)", osim primijeniti pomoć rukama u iznimnim hitnim situacijama. Zabranjeno je primaljama izvršiti i carski rez, čak i u hitnim stanjima, premda je poznat podatak da je u Zagrebu, 8. studenoga 1787. primalja izvela carski rez. U zapisima stoji da je "Marijana Zajec iznenada u porodu preminula pa je gradska primalja izvela carski rez na mrtvoj ženi i uspjela izvaditi još živo dijete".

Problemom nadriprimaljstva kao javnozdravstvenim problemom energično su se bavile i same izučene primalje u Austrijskome carstvu. Obraćale su se gradskim magistratima, sudovima, carskoj kancelariji, Ugarskoj komori, ukratko, svim tadašnjim tijelima koja bi mogla rješavati taj višestoljetni problem. Premda, primjerice, varaždinski gradski magistrat nije reagirao promptno, kasnije ipak zabranjuje rad nadriprimaljama te povisuje plaću gradskoj primalji. Tako varaždinska gradska primalja *Anna Maria Kromlin* traži zabranu rada nestručnim ženama-nadriprimaljama i čak navodi i njihova imena, *Helena* i *N. Steinhartin* (19-21). Godine 1786. zagrebačka je gradska primalja *Barica Kabalini* (nakon *Katarine Schreyer*), zatražila od Zagrebačke županije zabranu obavljanja primaljstva neukim ženama s obzirom na postojeće propise i visoki pomor roditelja i novorođenčadi, što je na kraju i prihvaćeno (1). Tako je od 1810. godine stavljeno izvan zakona nadriprimaljstvo čak i u dozvoli korištenja imena primalja i "oštro je zabranjeno seoske žene zvati primaljama".

U zaključku, primaljstvo kao višestoljetno cijenjeno zanimanje ima golem utjecaj na javnozdravstvene pokazatelje, od perinatalnog pobola i pomora majki i djece, edukacije trudnica, roditelja i babinjača, njege novorođenčadi i dojenčadi, do sprječavanja kriminalnih pobačaja. Ispočetka su namještene "krajiske, pukovnijske" primalje, koje su došle u novoosnovani grad Bjelovar s brojnim pripadnicima slavni krajiških pukovnija, osiguravajući stručnu

potporu njihovim novoosnovanim mladim obiteljima u novom gradu, krajem prve polovice XIX. stoljeća. Osim njih, namještava se i veći broj gradskih, izučeni primalja što nije bilo uspostavljeno u većini tadašnjih gradova kontinentalne Hrvatske, ni Dalmacije. Pisani dokumenti o kontinuiranosti primaljstva od početka osnivanja grada Bjelovara dokazuju svrhovitu i pedantno organiziranu zaštitu materinstva sukladno pozitivnim propisima Austrijskoga carstva.

LITERATURA

1. Habek D. Povijest primaljstva, porodištva i ginekologije bjelovarskoga kraja. Grad Bjelovar i Županija Bjelovarsko-bilogorska. Bjelovar: Čvor; 2008.
2. Dražančić A, Kurjak A. Hrvatska perinatologija. Prošlost, sadašnjost i budućnost. *Gynaecol Perinatol* 2002;11:53-68.
3. Hilpert C. Mainzer Hebammen in früheren Jahrhunderten. Mainz: Frauenbüro; 2005.
4. Tutzke D. Über statistische untersuchungen als Beitrag zur Geschichte des Hebammenwesens im ausgehenden 18. Jahrhundert. *Centaurus* 1956;4:351-9.
5. Gosner S. Hexenwahn und Hexenprozesse in Kärnten von der Mitte des 15. bis zum ersten Drittel des 18. Jahrhunderts [PhD thesis]. Graz: Universität Graz; 1955.
6. Lobmayer A. Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Zagreb: Kraljevska Hrvatska-Slavonska-Dalmatinska Zemaljska Vlada; 1898.
7. Nikolić Z. Gradska kultura u djelima Jurja Habelića. Zbornik odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 19. Zagreb: HAZU; 2001. str. 209.
8. Slukan Altić I. Povijesni atlas gradova, Bjelovar. Državni arhiv Bjelovar i Hrvatski državni arhiv; 2005.
9. Hrvatski državni arhiv. Matica rođenih i krštenih župe Bjelovar 1767.-1819.
10. Hrvatski državni arhiv. Matica rođenih i krštenih župe Bjelovar 1820.-1849.
11. Hrvatski državni arhiv. Matice umrlih župe Bjelovar 1767.-1849.
12. Hrvatski državni arhiv. Matica umrlih župe Bjelovar 1843.-1857.
13. Hrvatski državni arhiv. Matica vjenčanih župe Bjelovar 1772.-1819.
14. Hrvatski državni arhiv. Matica vjenčanih župe Bjelovar 1834.-1857.
15. Hrvatski državni arhiv. Matica rođenih župe Kapela 1756.-1784.
16. Hrvatski državni arhiv. Matica umrlih župe Kapela 1758.-1785.

17. Berghofer M. Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru. Zbornik stručnih radova Medicinskog centra "Dr. Emilija Holik" u Bjelovaru. Povodom 125-godišnjice postojanja bolnice. Bjelovar: Medicinski centar Bjelovar; 1970. str. 7-69.
18. Državni Arhiv Bjelovar. Exhibitions Prothocoll der Belovar Militär Communität Pro Anno 1799; A.1.1.
19. Androić M. Primalje u 18. stoljeću. Varaždinske vijesti br. 1312. Varaždin; 1970.
20. Piasek G. Primalje i primaljstvo Varaždina u drugoj polovici osamnaestog i u devetnaestom stoljeću. Ogranak Matice Hrvatske Varaždin 1994. str. 131-5.
21. Piasek G, Piasek M. Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. Arh Hig Rada Toksikol 2004;55:25-34.

Abstract

FIRST MIDWIVES IN THE TOWN OF BJELOVAR, CROATIA 1756-1856

The first trained (certified) midwives came to the newly founded town of Bjelovar, a strong military centre of Vojna Krajina (Croatian province bordering Ottoman Empire), at the beginning of the 1750s, along with army physicians, surgeons, and pharmacists. Most were of German origin. The archival material investigated for the period 1756-1856 speaks of 23 certified midwives, of whom 14 were regimental and nine municipal. This period was characterised by high neonatal and maternal mortality rates and criminal abortions. Within the scope of the domiciliary midwifery model that included care for pregnant women, parturient women, neonates, and infants, midwives used to act as godmothers to newborns at risk, *in periculo*, or to healthy newborns. Although Bjelovar had professional midwifery service, the practice of unassisted childbirths continued in the town surroundings. Unlike other inland and coastal (Dalmatian) towns of the time, Bjelovar has had a continuous tradition of training midwives and maternal health care since the 1750s.

KEY WORDS: *history of health care, maternal health care, midwifery, obstetrics*

CORRESPONDING AUTHOR:

Dr. sc. Dubravko Habek, dr. med.
Klinika za ginekologiju i porodništvo Opće bolnice Sveti
Duh i Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Sveti Duh 64, HR-10000 Zagreb
E-mail: dubravko.habek@os.t-com.hr